

Nd.

21. Frumvarp til laga

[21. mál]

um afréttamálefni, fjallskil o. fl.

(Lagt fyrir Alþingi á 89. löggjafarþingi, 1968.)

I. KAFLI

Um stjórn fjallskilamála.

1. gr.

Hver sýsla er fjallskilaumdæmi, er skiptist í fjallskiladeildir eftir hreppum, nema sýslunefnd hafi fallizt á aðra skiptingu.

Kaupstaður telst til fjallskilaumdæmis þeirrar sýslu, sem kaupstaðarlandið hefur áður legið undir, og er sérs'ök fjallskiladeild innan þess.

2. gr.

Sýslunefnd hefur á hendi yfirstjórn allra afréttar- og fjallskilamála í sínu umdæmi, en hreppsnefnd eða bæjarstjórn annast stjórn og framkvæmd þeirra í hverri fjallskiladeild. Þar sem tvö eða fleiri sveitarfélög eru ein fjallskiladeild, hafa sveitarstjórnir þeirra í sameiningu á hendi stjórn og framkvæmd fjallskilamála í því upp-
rekstrarfélagi, eftir því sem nánar er ákveðið í fjallskilasamþykkt eða af sýslunefnd.

3. gr.

Í fjallskilasamþykkt, er sýslunefnd setur, skal kveðið á um réttindi manna og skyldur að því er varðar afnot afrétta og annarra sameiginlegra sumarbeitalanda, fjallskil, smalanir heimalanda vor og haust, svo og um öll önnur atriði, er að framkvæmd fjallskila lúta.

Fjallskilasamþykkt tekur ekki gildi, fyrr en staðfest hefur verið af ráðuneyti því, sem fer með landbúnaðarmál, enda komi ákvæði hennar eigi í bág við þessi lög.

II. KAFLI

Um afrétti og notkun þeirra.

4. gr.

Land, sem fjallskilaframkvæmd tekur til, skiptist í afrétti og heimalönd. Þar sem almenningar (óbyggðir) þurfa hreinsunar við, tekur og fjallskilaframkvæmd til þeirra, eftir því sem þörf krefur og nánar er fyrir mælt í lögum þessum.

5. gr.

Það skulu vera afréttir, sem að fornu hafa verið. Þó getur sýslunefnd ákveðið nýja afrétti eftir tillögum hreppsnefndar og með samþykki landeiganda. Enn fremur geta hreppsnefndir, með samþykki sýslunefndar, breytt takmörkum afrétta og lagt til þeirra land, er þær hafa full umráð yfir. Ekki verður afréttarland, þótt í einkaeign sé, gert að heimalandi, nema samþykki sýslunefndar komi til. Bæjarstjórn getur tekið upp nýjan afrétt fyrir kaupstað, breytt takmörkum afréttar og lagt til hans heimalönd eða landshluta einstakra jarða innan lögsagnarumdæmis kaupstaðarins, er kaupstaðurinn á eða hefur full umráð yfir.

6. gr.

Sýslunefnd semur, að fengnum upplýsingum sveitar- og bæjarstjórnar, skrá yfir alla afrétti, er héraðsbúar nota. Skal þar lýst merkjum þeirra og tekið fram, hvaða jarðir eiga upprekstur á hvern afrétt svo og hverjir séu afréttareigendur, ef um afrétt í einkaeign er að ræða. Skrá þessi gildir sem heimild fyrir upprekstrarrétti hverrar jarðar í sýslunni, og verður henni ekki breytt, nema eftir tillögum sveitarstjórna og með samþykki jarðeiganda eða umráðamanns jarðar. Breytingar á afréttum eða réttindum yfir þeim skulu þegar færðar í afréttaskrá. Afréttaskrá skal geymd í skjalasafni sýslunnar.

7. gr.

Upprekstrarrett á afrétt hrepps eða annars upprekstrarfélags eiga allir búfjáreigendur, sem landsafnot hafa í hreppi eða á félagssvæði, nema þar frá sé, að fengnu samþykki jarðeiganda, gerð undantekning í fjallskilasamþykkt.

Um skyldu til að reka búfé á afrétt fer eftir því, sem fyrir er mælt í fjallskilasamþykkt. Fyrir afréttarnotkun greiðist eigi sérstakt upprekstrargjald, nema utanfélagsmaður eigi í hlut, sbr. 10. gr. laga þessara, sbr. þó c-lið 14. gr.

8. gr.

Um upprekstrarrett á afréttarland, sem liggur undir einstaka jörð eða stofnun, fer eftir fornri venju eða samningum.

Í slíkt afréttarland má eigi taka búpening til sumargöngu af utanhreppsmönnum, sem eigi hafa þar upprekstrarrett, nema með samþykki sveitarstjórnar, þar sem landið liggur.

Um afréttargjald til eiganda afréttarlands fer eftir samningi eða, ef samkomulag næst ekki, eftir ákvörðun viðkomandi hreppsnefndar. Þó getur sá aðili, sem eigi vill una ákvörðun hreppsnefndar, krafizt mats dómkvaddra manna um gjaldhæð. Ákvörðun um hagatoll, hvort heldur ákveðinn er með samningi eða eftir mati, gildir aldrei fyrir lengri tíma en 6 ár í senn.

9. gr.

Nú ris ágreiningur um upprekstrarrett eða notkun afréttar samkvæmt 8. gr., og skal þá, ef hreppsnefnd tekst eigi að miðla málum, vísa ágreiningnum til sýslunefndar, er úrskurðar málið. Úrskurði sýslunefndar má skjóta til dómstóla.

10. gr.

Enginn má nota afrétt, sem eigi á þar upprekstrarrétt samkvæmt 7. eða 8. gr., nema viðkomandi sveitarstjórn eða sveitarstjórnir leyfi, eða landeigandi, ef um einkaeign á afréttarlandi samkvæmt 8. gr. er að ræða. Um slíkar leyfisveitingar, svo og um gjaldskyldu leyfishafa fyrir afréttarnot, skulu nánari fyriræli sett í fjallskilasamþykkt.

11. gr.

Enginn má hafa afnot afréttar fyrir sjálfan sig, svo sem grasnyt og hlunnindi, nema hreppsnefnd leyfi. Eigi tekur þó ákvæði þetta til fiskveiði eða annarra hlunninda, sem í einkaeign eru, þótt í afrétti séu.

12. gr.

Nú eru beitolönd einstakra jarða notuð til upprekstrar eða sem sameiginlegur bithagi með líkum hætti og afréttir, og skal þá reglum laga þessara um afrétti beitt um þau eftir því, sem við getur átt og nánar er fyrir mælt í fjallskilasamþykkt.

13. gr.

Eftir að sveitarstjórn hefur ákveðið, að vorsmölun skuli lokið, og allt til fyrstu gangna, má enginn smala afrétt né gera afréttarþúpeningi ónæði, nema með leyfi viðkomandi sveitarstjórnar.

14. gr.

Telji hreppsnefnd eða bæjarstjórn afrétt ofsetinn, getur hún gripið til eftirtalinnna úrræða:

- a. Snúið sér til gróðurverndarnefndar sýslunnar, ef til er, ella landgræðslustjóra, og óskað álits um ástand landsins eða aðstoðar til gróðurefingar.
- b. Ákveðið, að fjallgöngur á hausti skuli færðar fram.
- c. Bannað, að stóðhross séu rekin í afrétti, enda séu þau þá undanþegin fjallskilum.
- d. Átt frumkvæði að itölu í afréttinn samkvæmt III. kafla laga þessara.

15. gr.

Verja skal árlega úr ríkissjóði tiltekinni fjárhæð til gróðurverndar á afréttum og öðrum sameiginlegum sumargöngulöndum með hliðsjón af a-lið 14. gr.

Á mótí framlagi ríkissjóðs komi hverju sinni fjárhæð úr fjallskilasjóði (sveitar-sjóði), er nemi $\frac{1}{5}$ kostnaðar og jafnist niður eftir sömu reglum og fjallskilakostnaður viðkomandi fjallskiladeildar.

16. gr.

Nú eru tveir hreppar eða fleiri í fjallskiladeild (upprekstrarfélagi) og þykir hreppsnefnd í einum þeirra nauðsyn til héra að ganga úr fjallskiladeildinni og stofna nýja, og boðar þá hreppsnefnd til fundar með búendum í hreppnum, sem upprekstur eiga, og lætur atkvæði ganga um málið. Verði $\frac{3}{4}$ þeirra, er atkvæðisrétt eiga, því fylgjandi að ganga úr fjallskiladeildinni, tilkynnir hreppsnefnd það sýslunefnd, og skal hún þá breyta fjallskilasamþykkt að því er þetta varðar og ákveða hreppnum nýja skilarétt, ef þörf krefur. Sýslunefnd kýs þrjá óvilhalla menn í skiptanefnd, til að stýra skiptum á sameiginlegum eignum fjallskiladeildarinnar. Náist ekki samkomulag aðila um þau skipti, að því er varðar lausafé og mannvirki, sker skiptanefnd úr.

Um skiptingu afréttalanda fer sem hér segir:

- a. Þar sem hver hreppur í fjallskiladeild þeirri, sem skipta á, hefur frá fornu fari annazt um fjallskil á ákveðnum afréttahluta og haft rétt til upprekstrar í hann, skal ákveða landamerki, þar sem leitamót hafa verið frá fornu fari, og færi sýslunefnd þau í afréttaskrá.

b. Þar sem afréttur hefur verið leitaður sameiginlega, skal Landgræðsla Íslands fengin til að meta afréttinn gróðurmati og gera tillögur um skiptingu eftir reglum III. kafla þessara laga. Náist eigi samkomulag aðila um landamerki, sker skiptanefnd úr. Kostnað af störfum skiptanefndar og landgræðslunnar ber sá aðili, er skipta beiddist. Nú þykist annar hvor aðili vanhaldinn af úrskurði skiptanefndar í einhverju efni, og má þá skjóta honum til landbúnaðarráðherra, sem tilnefnir þrjá menn í yfirskiptanefnd, og úrskurðar hún um ágreiningsatriði. Kostnað af störfum hennar bera aðilar að jöfnu.

III. KAFLI

Um ítölu.

17. gr.

Sýslunefndum er heimilt að gera samþykktir um ítölu í afrétti og heimalönd fyrir heilar sýslur, einstaka hreppa eða hreppshluta, að fullnægðum skilyrðum laga þessara enda sé þess gætt að brjóta ekki í bága við lög um sauðfjárveikivarnir.

18. gr.

Hreppsnefnd getur krafizt ítölu á jörðum í hreppnum, nokkrum hluta hans eða í afréttarlöndum hreppsins, enda mæli gróðurverndarnefnd sýslunnar með, að ítala verði gerð. Skal þá boða búendur hreppsins eða hreppshlutans til fundar um málið. Sá telst búandi, er jörð hefur eða tiltekinn jarðarhluta til ábúðar eða fullra nytja. Skal þess getið í fundarboði, hver mál verði til unnræðu. Fundur telst lög-mætur, ef fleiri sækja en helmingur atkvæðisbærra búenda hreppsins eða hreppshlutans. Hver maður hefur eitt atkvæði og eigi fleiri, þótt hann nytji eða búi á tveimur eða fleiri jörðum. Skrá skal í fundargerð, hve margir séu búendur á viðkomandi svæði svo og hversu margir hafi greitt atkvæði um fundarefnið. Nú berst sveitarstjórn krafa frá a. m. k. $\frac{1}{4}$ búenda innan sveitarfélags eða afmarkaðs sveitarhluta um ítölu, og skal hún þá boða til fundar, sem að framan segir.

Verði samþykkt með meiri hluta atkvæða á lögsmætum fundi að óska þess, að ítala verði gerð í heimalönd eða afrétt, skal málið sent viðkomandi gróðurverndarnefnd eða sýslunefnd til meðferðar. Nú er fellt við atkvæðagreiðslu að krefjast ítölu, og má þá taka málið upp síðar.

19. gr.

Nú verður ítala jarðar svo lág, að Búnaðarfélag Íslands telur jörðina eigi geta borið lífvænlegt bú, og er þá eiganda rétt að bjóða hana sveitarstjórn eða upprekstrarfélagi (fjallskiladeild) til kaups. Vilji hvorugur aðili kaupa, getur eigandi farið þess á leit, að ríkið kaupi jörðina fyrir fasteignamatsverð.

20. gr.

Ef verulegur samgangur búpenings er milli heimalanda jarða eða afrétta tveggja eða fleiri samliggjandi hreppa, getur fundur, sem haldinn er samkvæmt ákvæðum 18. gr., gert kröfu um ítölu í lönd aðliggjandi sveitar- eða bæjarfélags. Slík krafa skal send viðkomandi sveitarstjórn, og er henni skylt að boða til fundar um málið innan fjögurra vikna frá þeim tíma, er krafan barst henni í hendur. Fer um lögnaði þess fundar svo sem fyrir er mælt í 18. gr. Fundarályktun skal, svo fljótt sem við verður komið, send oddvita sýslunefndar svo og oddvita hreppsnefndar í þeim hreppi, sem upptök átti að ítölu kröfu.

Nú fellir hreppur eða hreppshluti, að ítala sé gerð, og getur þá sá, er kröfuna gerði, skotið málinu til gróðurverndarnefndar, ef til er, ella til sýslunefndar, sem tekur ákvörðun um málið að fenginni umsögn landgræðslustjóra.

21. gr.

Þegar gróðurverndarnefnd eða sýslunefnd hefur borizt fundarályktun um ítölu, samkvæmt 18. eða 20. gr., skal hún taka ákvörðun um málið svo fljótt sem ástæður leyfa.

Ítala skal gerð af þrem mönnum. Sýslumaður tilnefnir einn mann, og er sá formaður nefndarinnar, Búnaðarfélag Íslands tilnefnir annan og landgræðslustjóri hinn þriðja. Varamenn skulu tilnefndir af sömu aðilum.

22. gr.

Ítala skal byggjast á beitarþolsrannsókn á viðkomandi landi samkvæmt 40. gr. laga nr. 17 24. apríl 1965, um landgræðslu. Ítala skal svo ákvörðuð, að fullskipað sé í land, en eigi ofskipað, með tilliti til beitarþols. Búfé skal lagt í einingar með hliðsjón af tillögum sérfræðinga Rannsóknastofnunar landbúnaðarins í fódurfræði og beitarþolsrannsóknnum. Ítölunefnd er heimilt að ákveða hlutfallstölu einstakra búfjartegunda, ef landið er mjög einhæft.

Jörð, sem afgirt er fjárheldum girðingum, má undanþiggja ítölu í heimaland, enda mæli gróðurverndarnefnd (landgræðslustjóri) með undanþágu. Nú er hluti jarðar utan girðingar, og skal þá sá hluti háður ítölu.

Til þess að ákvarðanir ítölunefndar séu gildar, þurfa allir nefndarmenn eða varamenn þeirra að greiða atkvæði. Afl atkvæða ræður úrslitum.

23. gr.

Ef innan ítöluumdæmis er kaupstaður eða kauptún, sem hefur umráðarétt jarðnæðis, er grasnyt fylgir, hefur kauptúnið sem heild beitarrétt í heimahögum og afrétti í hlutfalli við beitiland jarðarinnar, eftir sömu reglum og um getur í 22. og 24. gr. Um rétt einstaklinga innan viðkomandi kaupstaðar eða kauptúns fer eins og um venjulegt sveitarfélag sé að ræða. Nú er kauptún í landi jarðar, sem er einkaeign, og skal þá við ítölu úthluta jörðinni í heild, þar með talið kauptúnið, því, sem henni ber í hlutfalli við aðrar jarðir, en íbúar kauptúnsins semji hver fyrir sig við umráðamann jarðarinnar um beitarréttindi í heimalandi og afrétti.

24. gr.

Þegar ítölunefnd hefur lokið störfum, skal hún tilkynna viðkomandi sveitarstjórn eða sveitarstjórnnum úrskurð sinn, en sveitarstjórn tilkynnir hreppsþúum og hefur eftirlit með því, að eigi sé fleira búfé sett í afrétt eða heimalönd en ítölunefnd hefur ákveðið. Nú er fleira búfé í hreppnum en heimilt er að reka til afréttar, og ákveður þá sveitarstjórn, hve mikinn búpening megi reka í afrétt frá hverju einstöku býli. Skipting milli jarða í sveitarfélagi eða upprekstrarfélagi miðast við hlutfall þess beitarpenings, sem leyfilegt er að hafa í heimalöndum, hafi slíkt mat farið fram, ella við landverð jarðanna að frádregnum hlunnindum. Nota skal elzta fasteignamat, sem völ er á, en jafnframt tekið tillit til þeirra breytinga, sem kunnugt er að orðið hafi á beitarþoli lands, eftir að fasteignamat var gert. Sá, er ekki vill una úrskurði sveitarstjórnar, getur skotið málinu til ítölunefndar, og ræður afl atkvæða úrslitum.

Heimilt er sveitarfélagi, sem eigi fyllir ítölu sína í afréttarland, að leyfa öðru sveitarfélagi, sem á upprekstur í sameiginlegt afréttarland, að fylla ítöluna, enda komi gjald fyrir, sem ítölunefnd ákveður. Hafi ábúandi færra búfé í heimahögum en svarar ítölu hans, má hann taka af öðrum innan sama hrepps, en eigi utan, nema með samþykki sveitarstjórnar. Sama gildir um eyðijarðir, noti eigandi þær ekki fyrir eigin fénað. Hafi hreppsþúar ekki þörf nytjalandssins, en sveitarstjórn synjar jarðeiganda að taka fénað utanhrepps, getur hann krafizt beitarleigu eftir mati ítölunefndar.

25. gr.

Nú eru verulegar samgöngur búfjár í löndum tveggja eða fleiri samliggjandi lögsagnarumdæma, þannig að gróðurverndarnefnd eða sýslunefnd, sem vill ákveða

ítölu í lönd sýslunnar, telur nauðsynlegt, að gerð sé ítala í lönd nágrannahéraðs, og getur hún þá gert kröfu til landgræðslustjóra um, að málið verði tekið til meðferðar. Til þess að gera ítölu í land, sem er innan tveggja eða fleiri lögsagnarumdæma eða er eign fleiri en eins lögsagnarumdæmis, tilnefni landbúnaðarráðherra einn mann í nefnd og er hann formaður, stjórn Búnaðarfélags Íslands tilnefni annan og landgræðslustjóri hinn þriðja.

26. gr.

Komi í ljós rýrð í afréttarfénaði og ætla megi, að ofbeit í afréttum eða öðrum sumarhögum valdi, skal stjórn Búnaðarfélags Íslands láta rannsaka málið.

27. gr.

Kostnaður við störf ítölunefndar greiðist af því sveitarfélagi, sem hlut á að máli. Nú er ítala gerð í lönd tveggja eða fleiri hreppa eða bæjarfélaga, og skiptist þá kostnaðurinn milli þeirra eftir meðaltalstölu búpenings síðastliðin fimm ár. Rísi ágreiningur um reikning ítölunefndar eða skiptingu kostnaðar milli sveitarfélaga, sker Búnaðarfélag Íslands úr.

28. gr.

Sá, er ekki vill una úrskurði ítölunefndar, getur krafizt yfiritölunats innan fjögurra vikna frá uppkvaðningu ítöluúrskurðar. Krafan sendist landbúnaðarráðherra, sem skipar þrjú menn í yfiritölunefnd, og sé einn þeirra formaður. Starfar nefndin samkvæmt ákvæðum 22. gr.

Kostnaður greiðist á sama hátt og segir í 27. gr., ef nefndin breytir ítölu um 10 af hundraði eða meira, ella af þeim, er krafðist endurskoðunar.

29. gr.

Ef beitarþol lands breytist að dómi gróðurverndarnefndar, eða fimm ár eru liðin frá því, er ákvörðun um ítölu tók gildi, er skylt að taka ítöluna til endurskoðunar, ef þess er krafizt af a. m. k. $\frac{1}{4}$ ábúenda í sveitarfélagi, sem hlut á að máli, eða af viðkomandi sýslunefnd. Skal þá ítölunefnd skipuð á ný eftir fyrirælum laga þessara.

Nánari ákvæði um ítölu má setja í fjallskilasamþykkt.

IV. KAFLI

Um ágang afréttarpenings o. fl.

30. gr.

Nú gengur búfé úr afrétti í heimahaga, og getur þá sá, er fyrir ágangi verður, gert hreppsnefnd aðvart. Skipar hún þá fyrir um smölun ágangspeningsins og rekstur til afréttar eða skilaréttar. Kostnaður greiðist úr fjallskilasjóði eða sveitarsjóði þess hrepps eða hreppa, er afréttinn nota, þann er ágangsfénaður kom frá.

31. gr.

Nú verða eigendur eða ábúendur jarða, er að afrétti liggja, fyrir verulegum ágangi afréttarpenings, og geta þeir þá krafizt girðingar á milli afréttar og heimalanda sinna skv. 7. gr. laga nr. 10 25. marz 1965 (girðingarlaga).

32. gr.

Nú verður ágangur búfjár úr einu heimalandi í annað, og getur þá sá, er fyrir verður, kært til hreppstjóra. Stafi ágangurinn af búfé, sem vanrækt hefur verið að reka á fjall eftir fyrirælum fjallskilasamþykktar, ber hreppsnefnd að sjá um, að eigendur reki fénaðinn til afréttar. Vanræki þeir það, lætur hún reka á þeirra kostnað. Stafi ágangur hins vegar af búfé, sem heimilt er að hafa í heimahögum, ber sveitarstjórn að láta smala ágangsfénaði og reka þangað, sem hann á að vera, á kostnað eiganda, nema annað sé ákveðið í fjallskilasamþykkt.

33. gr.

Gangi búpeningur í engi, tún, garðlönd eða önnur afgirt svæði og valdi tjóni, skal eigandi gjalda ábúanda bætur. Sé um endurtekinn ágang sama búpenings að ræða, getur ábúandi sett hann inn og gert eiganda aðvart, enda hafi hann áður skorað á eiganda að afstýra frekari ágangi. Skal eiganda tilkynnt um innsetninguna samdægurs. Vitji eigandi eigi hins innsetta búpenings innan tveggja sólarhringa og greiði uslagjald samkvæmt mati tveggja manna, er hreppstjóri nefnir til, má hreppstjóri (bæjarfógeti) selja féð á opinberu uppboði. Uppboðsandvirðið, að frádregnu uslagjaldi og öðrum kostnaði, greiðir hreppstjóri búfjáreiganda.

34. gr.

Sé búpeningur settur inn, skal þess gætt, að hann sé ekki í sverti. Ef innsettur fénaður ferst eða verður fyrir slysi, greiðir sá, er inn setur, eiganda bætur, ef handvömm er um að kenna.

V. KAFLI

Um göngur og réttir.

35. gr.

Um vorsmölun heimalanda og afrétta fer eftir því, sem fyrir er mælt í fjallskilasamþykkt. Kostnaður við smölun afrétta og annarra sameiginlegra beutilanda greiðist úr fjallskilasjóði (sveitarsjóði).

36. gr.

Á hvern afrétt skal gera tvennar almennar leitir hið fæsta á hverju hausti. Skal í fjallskilasamþykkt kveða nánar á um leitir á hverjum afrétti.

37. gr.

Hver sá, sem jörð hefur til ábúðar eða umráða, svo og hver, sem hefur undir höndum búfé, er fjallskilaframkvæmd tekur til, er skyldur að taka þátt í afréttar-fjallskilum, eftir því og á þann hátt, sem sveitarstjórn skipar fyrir um, hvort heldur um er að ræða framlög í vinnu eða peningum. Er hver húsbóndi skyldur að inna fjallskil af hendi fyrir heimamenn sína, nema hreppsnefnd leggi á þá sérstök fjallskil.

38. gr.

Hver bóndi eða landráðandi er skyldur að smala heimaland sitt á haustum, svo oft sem sveitarstjórn fyrirskipar, og það eins, þótt hann eigi þar ekki fjárvon sjálfur.

Vanræki einhver þessa skyldu, ber sveitarstjórn að sjá um, að landið sé smalað, og skal eigandi eða umráðamaður jarðar greiða kostnað þann, er af því leiðir, eftir mati sveitarstjórnar.

39. gr.

Hreppsnefnd skipar fyrir um reglulegar heimalandsgöngur sem og afréttargöngur. Í fjallskilasamþykkt má ákveða, að smölun heimalanda, sem afréttarpeningur gengur að jafnaði í, skuli metin til fjallskila, þegar smölun fer fram í sambandi við afréttargöngur.

40. gr.

Nú er jörð í eyði og land hennar ekki lagt til afréttar viðkomandi hrepps með samningum, og er þá eiganda eða umboðsmanni hans skylt að annast um hreinsun heimalands jarðarinnar vor og haust sem og önnur fjallskil, eins og byggð væri. Nú fellur sveitarfélag eða verulegur hluti þess úr byggð, og skal þá viðkomandi sýslunefnd sjá um, að fjallskil séu framkvæmd á eyðilöndum. Kostnaður við þau skiptist þannig, að eigendur bera $\frac{1}{2}$, hreppar þeir, er fjárvon eiga í löndunum, $\frac{1}{4}$ og ríkið $\frac{1}{4}$. Búnaðarfélag Íslands úrskurðar kostnaðarreikninga.

41. gr.

Fjallskilum, hvort sem eru á afrétti, sameiginlegum sumarhögum eða heimalöndum, sbr. 39. gr., skal jafnað niður á fjallskilaskylda aðila í hlutfalli við tölu fjallskilaskylds búpenings og landverð jarða, hlunnindi ekki meðtalin.

Um niðurjöfnun fjallskilakostnaðar skulu nánari fyrirsmæli sett í fjallskilasamþykkt.

42. gr.

Hver fjallskiladeild ritar gerðabók og færir sérstakt bókhald. Skal fjallskilareikningur endurskoðaður á sama hátt og sveitarsjóðsreikningur.

Fjallskil skulu innt af hendi í vinnu, eftir því sem þörf krefur og við verður komið, ella goldin í peningum eftir mati sveitarstjórnar. Er fjallskilaskyldum aðilum skylt að tilkynna stjórn fjallskiladeildar fyrir tiltekinn tíma, ef þeir hafa lögsmætar ástæður til að vera undanþegnir fjallskilavinnu, en óska að greiða fjallskil sín í peningum.

Þeim kostnaði fjallskilasjóðs, sem ekki verður inntur af hendi með skylduvinnu og óvissar tekjur sjóðsins hrökkva ekki fyrir, er heimilt að jafna niður eftir fyrirsmælum 41. gr.

Fjallskilagjöld má taka lögtaki.

43. gr.

Nú vanrækir maður án lögmætra ástæðna að inna fjallskil af hendi, og skal hann þá, eftir ákvörðun hreppsnefndar eða bæjarstjórnar, auk greiðslu fyrir fjallskilin, eins og þau eru metin, gjalda sekt í fjallskilasjóð, allt að helmingi af matsverði fjallskilanna.

44. gr.

Þyki einhverjum sér gerð of mikil fjallskil, getur hann kært til hreppsnefndar eða bæjarstjórnar, er úrskurðar kærana. Úrskurði hreppsnefndar má skjóta til sýslunefndar. Enginn getur með því að kæra skotið sér undan að inna af hendi þau fjallskil, er honum voru gerð.

45. gr.

Ákveða má með sveitarsamþykkt, að sérstakir kostnaðarliðir, sem af fjallskilum stafa, skuli greiddir úr sveitarsjóði. Gildir slík greiðsluheimild aðeins í eitt skipti, nema annars sé sérstaklega getið.

46. gr.

Í fjallskilasamþykkt skal ákveða um sameiginleg fjallskil á fjalllönd jarða, sem notuð eru til upprekstrar eða sem sameiginleg sumarbeitilönd, svo og á lönd jarða, sem vegna staðháttu liggja undir sérstökum ágangi, enda séu sýslunefnd færðar sönnur á, að svo sé, eða til komi mat dómkvaddra manna.

Nú er ágangur, sem um getur í síðustu málsgr., úr annarri fjallskiladeild eða öðru fjallskilaumdæmi, og getur þá sá, er fyrir ágangi verður, krafizt þess, að sá, er ágang veitir, leggi til menn í lögboðnar göngur, eftir því sem hæfilegt þykir, en kaupi ella fé sitt út, eftir samkomulagi eða því verði, sem sýslumaður úrskurðar.

47. gr.

Sýslunefnd ákveður í fjallskilasamþykkt, að fengnum tillögum sveitarstjórna, staðsetningu rétta í hverri fjallskiladeild, og skiptingu þeirra í aðalréttir og aukaréttir, sömuleiðis undir hverja aðalrétt hver aukarétt heyrir; enn fremur hvern afrétt og heimalönd skuli ganga til hvernar réttar. Sýslunefnd ákveður og með sama hætti réttardaga á hverjum stað. Með sérstakri ákvörðun fyrir eitt ár í senn getur sveitarstjórn eða fjallskilastjórn, að fengnu samþykki sýslunefndar, flýtt eða frestað leitum, ef sérstök ástæða þykir til.

48. gr.

Sveitarstjórn eða fjallskilastjórn ber að sjá um, að til sé á hverjum réttarstað hæfilega stór fjárrétt og nægilegt dilkrými við hverja rétt, svo og að réttinni sé vel við haldið.

49. gr.

Þegar byggja þarf rétt, er landeiganda skylt að leggja til land undir hana, þó ekki tún eða engi.

Metnar skulu landeiganda bætur fyrir jarðrask í sambandi við nýbyggingu réttar eða endurbætur, og rétt á ábúandi á árlegu uslagjaldi fyrir átroðning vegna réttarhalds.

50. gr.

Nú er ákveðið að reisa eða endurbyggja almenningsrétt, og skal þá, ef ekki er öðruvísi ákveðið með samkomulagi aðila, kostnaður við bygginguna greiddur úr fjallskilasjóði viðkomandi fjallskiladeildar eða deilda. Heimilt er sveitarstjórn að jafna sérstaklega niður á fjallskilaskylda aðila gjaldi í fjallskilasjóð vegna réttarbyggingar, sbr. 41. gr. Viðhald réttar greiðist með sama hætti.

Nánari ákvæði má setja í fjallskilasamþykkt.

VI. KAFLI

Um hreinsun heimalanda eftir réttir.

51. gr.

Hreppsnefnd skal sjá um, að eftir réttir á haustum séu öll heimalönd rækilega smöluð samtímis, svo oft sem þurfa þykir, og að afbæjafé komist til rétttra eigenda.

52. gr.

Skyldur er hver bóndi eða landráðandi að hirða fé það, sem finnst í heimalandi hans, eftir að fjallgöngum er lokið. Í fjallskilasamþykkt skal kveðið nánar á um skil afbæjarfjár.

VII. KAFLI

Um eftirleitir og öræfaleitir o. fl.

53. gr.

Eftirleitir skal gera á afrétt, ef líklegt er, að þar leynist fé. Skal í fjallskilasamþykkt kveða nánar á um eftirleitir.

54. gr.

Nú liggja öræfi, þar sem fjárvon kann að vera, að afréttum eða öðrum sumar-göngulöndum, og skal þá sýslunefnd eða nefndir hlutast til um, að þau séu leituð að minnsta kosti einu sinni á hausti.

55. gr.

Í fjallskilasamþykkt má heimila hreppsnefnd að ákveða, að fé, sem finnst í öræfaleit, skuli lógað sama haust.

56. gr.

Nú verður vart fjár í ógöngum, og er þeim skylt, sem þess verður var, að tilkynna það oddvita viðkomandi sveitarfélags. Skal hann ráða menn, svo marga sem þarf, til björgunar. Sé björgun óframkvæmanleg að dómi björgunarmanna, eða aðstæður svo torveldar, að tvöfalt verð fjárins hrökkvi ekki fyrir björgunarlaunum, er þeim skylt, sé það fært, að skjóta það.

Kostnaður við að ná fé úr ógöngum greiðist sem hér segir:

- a. Náist kind lifandi, skal eigandi greiða helming verðs hennar, en sveitarsjóður, þar sem kindin á heima, afgang kostnaðar.
- b. Þurfi að skjóta kindina eða hún ferst við björgun, skal sýslusjóður, þar sem landið liggur, bera kostnað. Reikninga vegna björgunar samþykkir sýslumaður.

VIII. KAFLI

Um meðferð ómerkinga og óskilafjár.

57. gr.

Hver sá, sem fjallskil innir af höndum, hvort heldur við smölun afrétta eða heimalanda, skal leitast við að handsama, svo fljótt sem verða má, ómerkinga, sem vart kann að verða, og auðkenna þá, ef þeir fylgja móður.

Nú koma ómerkingar eða annað óskilafé til réttar, og skal þá draga það í sérstakan dilk, þar sem menn eiga kost á að leiða mæður til ómerkinga og sanna eignarrétt sinn á öðru óskilafé.

58. gr.

Ómerkingum og óskilafé, sem kemur fyrir í skilaréttum og ekki finnast eigendur að, skal þegar lógað í sláturhúsi, og sér hreppstjóri um, að svo sé gert. Áður en slíku fé er lógað, skal skrifa nákvæma lýsingu á því, þar sem getið sé marks og annarra einkenna, er eigendur gætu helgað sér það eftir.

Óskilafé, sem fram kemur eftir réttir og ekki finnast eigendur að, eða ekki kemst til eigenda vegna fjarlægðar, skal fara með á sama hátt.

Allt óskilafé, sem fargað er, skal lagt inn á reikning, þannig að greiða megi út verð hvernar kindar, ef eigandi finnst.

Annar óskilapening, svo sem hross og nautgripi, skal hreppstjóri selja á opinberu uppboði með 12 vikna innlausnarfresti. Nánari ákvæði má setja í fjallskilasamþykkt.

59. gr.

Fyrir nóvemberlok skulu hreppstjórar birta í Lögbirtingablaði tilkynningu um förgun óskilafjár, hver í sínum hreppi, eða um sölu, ef um óskilahross eða nautgripi er að ræða. Skal í tilkynningu greint mark og auðkenni hvernar skepnu, eftir því sem kostur er, og skorað á rétta eigendur að gefa sig fram og sanna rétt sinn innan tiltekins tíma.

60. gr.

Af sláturverði ómerkinga og annars óskilafjár og andvirði seldra hrossa og nautgripa greiðist áfallinn kostnaður. Eftirstöðvar andvirðis greiðast eiganda, ef hann sannar eignarrétt sinn innan tiltekins tíma, ella í fjallskilasjóð eða sjóði þeirra fjallskiladeilda, þar sem óskilapeningurinn kom fyrir.

61. gr.

Nánari fyrirmæli um meðferð og förgun ómerkinga og annars óskilapenings má setja í fjallskilasamþykkt.

IX. KAFLI

Um mörk og markaskrár.

62. gr.

Fjármörk eru: eyrnamörk, hornamörk og brennimörk. Hver fjáreigandi er skyldur að hafa glögg eyrnamark á fé sínu. Lömb skulu mörkuð, þau er til næst, fyrir lok tólftu viku sumars. Skyld er hverjum fjáreiganda að hafa hreppsmerki á fé sínu, brennimark á vinstra horni, ef fé er hyrnt, en ella plötu í vinstra eyra, með sömu stöfum og hrepps-brennimarkið. Þó má í fjallskilasamþykkt veita undanþágu frá þessu ákvæði, þar sem fjársamgöngur eru litlar og fé er ekki rekið til afrétta.

63. gr.

Sauðfé og annan búpening skal draga eftir mörkum. Markið helgar markeiganda kind, nema sannist, að annar eigi. Enginn má draga sér kind, sem eigi ber hans rétta mark. Ef kind er með brennimarki eða hornamarki annars manns en þess, sem eyrnamarkið á, skal sá talinn eigandi, sem á brennimarkið eða hornamarkið, og skal hann þá, ef eigandi eyrnamarksins krefst, gera grein fyrir, hvernig hann er að

henni kominn. Kind, sem hefur eyrnarmark eins, brennimark annars og hornamark hins þriðja, skal talin eign þess, er brennimarkið á. Þó skal hann, ef krafizt er, gera grein fyrir, hvernig hann hefur eignazt kindina. Enginn má nota mark annars manns, nema leyfi hans komi til.

64. gr.

Mörk ganga að erfðum. Gefa má mark svo og selja. Taka má upp nýtt mark, gerðarmark, enda hafi eigi annar maður í því héraði eða hinum næstu sams konar mark eða svo svipað, að hætt sé við misdrætti.

Í fjallskilasamþykkt má ákveða, hvers konar mörk megi taka upp, svo og banna tiltekin mörk, ef mikil soramörk eru.

65. gr.

Skyllt er markeiganda að tilkynna mark sitt til prentunar í markaskrá fjallskilaumdæmisins. Mark, sem hvorki er prentað í gildandi markaskrá né heldur auglýst í Lögbirtingablaði, sbr. 68. gr., skal talið niður fallið, og er þá öðrum heimilt að taka það upp. Þó skal sá, er áður átti mark, eiga forgangsrétt til marksins, ef hann tekur það upp innan 8 ára.

66. gr.

Nú tilkynna tveir eða fleiri fjáreigendur sama mark til prentunar í markaskrá, og skal þá erfðamark að öðru jöfnu ganga fyrir kaupamarki eða gerðarmarki. Aðfluttur maður skal breyta marki sínu, þótt erfðamark sé, ef sammerkt á eða námerkt í sama afréttarfélagi.

Nú á maður kaupamark eða gjafamark, en annar sams konar gerðarmark, og skal þá sá af bregða, er gerðarmark á, en ef báðir eiga erfðamark, skal sá hafa, er á það markið, sem lengur hefur gengið í erfð.

67. gr.

Stjórn hvers fjallskilaumdæmis skal sjá um prentun á markaskrá fyrir umdæmið. Markaskrár skulu prentaðar samtímis um land allt, og eigi sjaldnar en 8. hvert ár. Skal hin fyrsta samtíma prentun fara fram tveimur árum eftir að lög þessi taka gildi. Skal hver markeigandi koma marki sínu eða mörkum í viðkomandi markaskrá og borga fyrir, eftir því sem stjórn fjallskilaumdæmis ákveður.

Stjórn fjallskilaumdæmis felur ákveðnum manni, markaverði, umsjón með mörkum og gerð markaskrár. Skal markavörður annast söfnun marka og sjá um útgáfu markaskrár. Skulu markaverðir samliggjandi fjallskilaumdæma hafa samráð um markaskrár til þess að forðast sammerkingar.

Í fjallskilasamþykkt ber að setja nánari ákvæði um gerð og útgáfu markaskrár. Þar má einnig setja fyrirmæli um ráðstafanir til þess að koma í veg fyrir sammerkingar.

68. gr.

Eigendaskipti að marki skulu tilkynnt markaverði, er birtir um það tilkynningu í Lögbirtingablaði á kostnað hins nýja eiganda. Sama gildir, ef maður flyzti milli fjallskilaumdæma eða tekur upp nýtt mark. Geri markavörður ekki athugasemdir við markið, skal hann þegar senda það til sveitarstjórna í nálægum sveitarfélögum innan sýslu og utan. Verði ágreiningur um mark, má skjóta málinu til markadóms, sbr. 69. gr.

69. gr.

Skipa skal markadóm, er í eiga sæti 3 menn og jafnmargir til vara. Tilnefnir landbúnaðarráðherra formann dómsins, er vera skal lögfræðingur, Búnaðarfélag Íslands tilnefnir annan og Sauðfjársjúkdómanefnd hinn þriðja. Varamenn skulu tilnefndir af sömu aðilum. Markadómur starfar fyrir allt landið og situr í Reykjavík. Markadómur ákveður, á hvaða svæðum sammerkingar séu óheimilar, og tilkynnir það hlutaðeigandi markavörðum. Skjóta má hvers konar ágreiningi um mörk til markadóms. Ákvörðun dómsins er fullnaðarákvörðun. Kostnaður við markadóm greiðist úr ríkissjóði.

X. KAFLI
Ýmis ákvæði.

70. gr.

Brof gegn ákvæðum laga þessara, reglugerða og samþykktu, sem settar verða samkvæmt þeim, varða sektum frá kr. 5000.00 til 50 000.00, og skal fara með mál út af þeim að hætti opinberra mála.

71. gr.

Lög þessi koma til framkvæmda 1. júlí 1969.

Frá sama tíma eru úr gildi felld eftirtalin lagaákvæði:

Jónsbók, Landsleigubálkur, 33., 34., 46., 47., 48., 49. og 53. kap.

Réttarbót Eiríks konungs frá 2. júlí 1294, 5., 39. og 44. gr.

Lög nr. 39/1959, um ítölu.

Enn fremur öll önnur lagaákvæði, er kunna að brjóta í bág við lög þessi.

Athugasemdir við lagafrumvarp þetta.

Í desembermánuði 1958 skipaði þáverandi landbúnaðarráðherra „nefnd þriggja manna til að endurskoða ákvæði laga um notkun afrétta, upprekstrarrétt, fjallskil, ágang búfjár o. fl. Var nefnd þessi skipuð samkvæmt tilmælum Búnaðarþings 1957.“

Í nefndina voru skipaðir Ólafur Jóhannesson, prófessor, er var formaður hennar, Jón Gauti Pétursson, oddviti, Gautlöndum, og Sveinbjörn Jónsson, hæstaréttarlögmaður.

Þetta viðamikla mál hefur nú verið áratug í deiglu og hlotið allrækilegan undirbúning. Og enda þótt aldrei verði svo um fjallað, að eigi megi einhverju breyta til hins betra, má ætla að tími sé til kominn, að málið fái fullnaðarafgreiðslu. Ber og þess að gæta, að löggjöf um afréttarmálefni og fjallskil hlýtur, fyrir sakir margbreytilegra staðhátta og mismunandi venja, fyrst og fremst að verða eins konar umgerð, sem fjallskilasamþykktir hinna ýmsu lögsagnarumdæma fylla út í. En slíku um sérsamþykktum má breyta með breyttum tímum og nýjum viðhorfum, án þess að sjálfri umgerðinni, þ. e. lögunum, sé raskað.

Nefndin sú er áður getur, innti af hendi mikið starf og gott. Hún rannsakaði allar tilskipanir og lagaboð, sem í gildi eru og þessi mál varða og eru ævafor sum, jafnvel allt frá 13. öld. Hún „aflaði sér upplýsinga um framkvæmd afréttarmála og fjallskila víðsvegar um land“. Nefndin samdi síðan „Frumvarp til laga um afréttarmálefni, fjallskil o. fl.“ í XI köflum og 78 greinum. Frumvarpinu fylgdi ýtarleg og fróðleg greinargerð auk athugasemda við einstakar greinar. Er almenn greinargerð nefndarinnar tekin upp sem fylgiskjal með frumvarpi því, sem hér liggur fyrir.

Er nefndin hafði gengið frá frumvarpinu, sendi hún það landbúnaðarráðuneytinu, er síðan lagði frumvarpið fyrir Búnaðarþing 1962. Þingið afgreiddi málið með svofelldri ályktun:

„Búnaðarþing ályktar að leggja til við landbúnaðarráðuneytið, að „Frumvarp til laga um afréttarmálefni, fjallskil o. fl.“ á þskj. nr. 11 verði sent sýslunefndum og bæjarstjórnnum til athugunar og umsagnar.

Að fengnum tillögum þeirra láti ríkisstjórnin taka málið fyrir á ný og leggi það fyrir næsta Búnaðarþing.“

Dráttur mun hafa orðið á því, að umsagnir bærust frá sýslunefndum og bæjarstjórnnum, — komu jafnvel aldrei frá sumum, — enda kom málið eigi aftur til kasta Búnaðarþings fyrr en að áliðnu þingi 1966, er frumvarpið barst frá landbúnaðarráðuneytinu. Enn var málinu frestað um sinn og afgreitt með svofelldri ályktun:

„Búnaðarþing ályktar að fela stjórn Búnaðarfélags Íslands að skipa þrjá menn í nefnd til að endurskoða „Frumvarp til laga um afréttarmálefni, fjallskil o. fl.“, sérstaklega með tilliti til þeirra umsagna og athugasemda, er borizt hafa heiman úr héruðum.

Skal nefndin hafa lokið störfum það snemma, að leggja megi frumvarpið fyrir næsta Búnaðarþing.“

Samkvæmt þessari ályktun skipaði stjórn Búnaðarfélags Íslands þrjá menn í nefnd til þess að endurskoða frumvarpið, þá Árna G. Pétursson, sauðfjárræktar-ráðunaut, Reykjavík, Jón Egilsson, bónda á Selalæk, og Gísla Magnússon, bónda í Eyhildarholti, er var formaður nefndarinnar. Nefndin lauk störfum á tilsettum tíma.

Nefndin hafði til athugunar umsagnir um frumvarpið úr 14 sýslum. Bagi var að því, að engar umsagnir höfðu borizt af Suðurlandi (Árnes-, Rangárvalla- og Skaftafellss.), eigi heldur úr Dalasýslu, Strandasýslu né Skagafjarðars. Umsagnir þær, er nefndin hafði til athugunar, voru, sem vænta mátti, með ýmsu móti og næsta sundurleitar, sumar stuttar, aðrar langar og ýtarlegar. Í þeim fólust að sjálfsögðu margvíslegar bendingar og tillögur til breytinga. Tók nefndin sumar þeirra til greina, aðrar ekki.

Breytingar ýmsar gerði nefndin á frumvarpinu. Felldur var niður III. kafli, „Um gróðurvernd afrétta.“ Eftir að sett voru lög um landgræðslu (I. nr. 17 24. apríl 1965), á sá kafli ekki lengur heima í frumvarpi þessu. Nefndin gerði sér far um að stytta frumvarpið svo sem fært þótti, þó eigi svo að á skorti, að nægilega skýrt væri að orði kveðið. Efnisbreytingar eru nokkrar, orðalagsbreytingar margar og flestar til styttingar.

Lög um ítölu, nr. 39 frá 1959, voru tekin upp í hið eldra frumvarp. Er svo einnig gert hér. En breytingar allmargar hefur nefndin á þeim gert og allar, þær sem máli skipta, í samráði við fulltrúa landgræðslustjóra, sem er sérfræðingur Rannsóknastofnunar landbúnaðarins í beitarrannsóknnum.

Að öðru leyti visast til athugasemda við einstakar greinar frumvarpsins. Þeir málsliðir og málsgreinar, sem tillærð eru innan tilvitnunarkerkja, eru tekin orðrétt eftir athugasemdum við hið eldra frumvarp.

Athugasemdir við einstakar greinar.

I. kafli.

Um stjórn fjallskilamála (1.—3. gr.).

Um 1. gr.

Hér er eigi breytt frá þeirri venju, er skapazt hefur. Eðlilegt má telja, að kaupstaður, sem á eða hefur umráðarétt yfir afréttarlandi, sé sérstök fjallskiladeild innan þess fjallskilaumdæmis, er landið hefur áður legið undir, en sé ekki fjallskilaumdæmi út af fyrir sig.

Um 2. gr.

„Hér er kveðið á um, hverjir fari með stjórn fjallskilamála. Er þar byggt á umdæmaskiptingu 1. gr. og fylgt hinni fornu reglu, að stjórn þeirra mála sé í höndum héraðsstjórna.“

Um 3. gr.

Hér er notað orðið „fjallskilasamþykkt“ en ekki „fjallskilareglugerð“, svo sem tíðkapt hefur til þessa. Þykir það heiti eiga öllu betur við hinar staðbundnu sýslunefndarsamþykktir, er greinin fjallar um.

II. kafli.

Um afrétti og notkun þeirra (4.—16. gr.).

Um 4. gr.

„Hér er ákveðið að vald fjallskilastjórna nái til allra landsvæða, sem búfé getur farið um, hvort heldur eru afréttir eða heimalönd, hvort heldur um er að ræða heimalönd í þrengri merkingu eða úthaga, en framkvæmd fjallskilanna getur vita-skuld orðið með mismunandi móti, eftir því hvort um er að ræða afrétti, sameiginleg sumarbeitolönd eða önnur heimalönd.“

Um 5. gr.

Greinin þarf ekki skýringa við.

Um 6. gr.

Nauðsynlegt verður að telja, að fyrir hendi sé í hverju fjallskilaumdæmi skilmerkileg skrá um alla afrétti, er héraðsbúar nota. Ágreiningi út af afréttarskrá má að sjálfsögðu vísa til dómstóla.

Um 7. gr.

Sú er venjan, að upprekstrarrétt á afrétt eigi allir búfjáreigendur á upprekstrar-svæðinu, nema jarðeigandi hafi afsalað jörð sinni þeim rétti og ákvæði þar að lú-
andi tekið upp í fjallskilasamþykkt og tilgreint í afréttarskrá. Fái maður leyfi til að nota annan afrétt en þann, þar sem hann á upprekstrarrétt, ber honum að sjálf-
sögðu að greiða sérstakt upprekstrargjald.

Um 8. gr.

Ef upprekstrar- eða afréttarland er í einkaeign, á eigandi rétt á upprekstrargjaldi, „nema því aðeins að notandi hafi með hefð eða á annan hátt unnið endurgjalds-
lausan afnotarétt og geti fært sönnur á þann rétt sinn.“

Um 9.—10. gr.

Greinarnar þurfa ekki skýringa við.

Um 11. gr.

Ákvæði greinarinnar eiga jafnt við, hvort heldur um er að ræða almennings-
afrétt eða afrétt í einkaeign.

Um 12.—13. gr.

Skýringa ekki þörf.

Um 14. gr.

Í lögum um landgræðslu frá 1965 er svo kveðið á í 19. gr., að gróðurverndar-
nefndir skuli starfa í hverri sýslu, „þar sem landgræðslustjóri telur þess þörf.“ Í
a-lið greinarinnar er gert ráð fyrir að sveitarstjórn geti snúið sér til landgræðslu-
stjóra, hafi gróðurverndarnefnd eigi verið kosin í sýslunni.

Um 15. gr.

Í landgræðslulögum eru engin ákvæði hlíðstæð þeim, er hér eru sett. Hins vegar
er gróðurefling í afréttarlöndum ýmsum þvilíkt nauðsynjamál, að eigi er áhorfs-
mál að ætla henni árlega nokkurt framlag af opinberu fé, enda komi í móti framlag
frá eigendum lands eða notendum. Yrði því fé, sem þannig fengist til gróðureflingar
(dreifing áburðar og/eða fræs o. fl.), að sjálfsögðu varið í samráði við þá aðila, sem
með landgræðslumál fara.

Um 16. gr.

Sjá fylgiskjal I (bls. 18—19).

III. kafli.

Um ítölu (17.—29. gr.).

Um 17.—18. gr.

Þarfnast ekki skýringa.

Um 19. gr.

Þrengi ítala svo að jörð, að eigi teljist ábúðarhæf að dómi Búnaðarfélags Íslands,
er einsætt, að búa verður eiganda skilyrði til að geta selt jörðina við því verði, að
eigi bíði halla af.

Um 20.—21. gr.

Skýringa ekki þörf.

Um 22. gr.

Samkvæmt ítölulögunum frá 1959 skal ítala grundvölluð á mati — beitarþolsmati —, enda ekki fullkonnari né öruggari aðferðum til að dreifa við ákvörðun á beitarþoli lands, er lögin voru sett. Nú er þess hins vegar auðið orðið að beita vísindalegum aðferðum við ákvörðun beitarþols, og því einsætt að byggja ítölu á beitarþolsrannsókn þess lands, er telja skal í.

Við ákvörðun búfjáreininga í ítölulandi var höfð hliðsjón af áliti sérfræðings við Rannsóknastofnun landbúnaðarins.

Um 23.—29. gr.

Greinarnar þarfnast ekki skýringa.

IV. kafli.

Um ágang afréttarpenings o. fl. (30.—34. gr.).

Um 30.—34. gr.

Þurfa ekki skýringa við.

V. kafli.

Um göngur og réttir (35.—50. gr.).

Um 35. gr.

„Ákvæði um smölun til rúnings á vorin munu vera í flestum fjallskilareglugerðum. Meðvitund manna um valdsvið sveitarstjórna og skyldu fjáreigenda í þessu tilliti er þó víða óljósari en gagnvart haustsmölunum, og þykir því rétt að leggja áherzlu á, að fjallskilasamþykktir setji ákveðin fyrirmæli um þetta efni.“

Enda þótt sú sé venjan, að hver fjallskiladeild hafi sinn sérstaka fjallskilasjóð og að því beri að stefna, þá mun enn eigi alls staðar vera svo. Gegnir þá sveitarjóður hlutverki fjallskilasjóðs.

Um 36. gr.

„Viðast hér á landi mun venja að gera þrenn almenn fjallskil á afrétti á hverju hausti. Þó er aðstaða til að fullhreinsa afrétti svo breytileg, að ekki þykir ástæða til að lögbjóða skilorðslaut nema tvenn fjallskil, en fjallskilasamþykktir ákveða síðan eftir staðháttum, hvar meiri kröfur séu gerðar til hreinsunar, og er þar t. d. hægt að ákveða þrenn almenn fjallskil.“

Um 37. gr.

Hér er kveðið svo á, að fjallskilaskyldir séu eigi aðeins þeir, er búpening hafa undir höndum, heldur og hver sá, er ábúð hefur eða umráðarétt jarðar. Er það ákvæði sett með sérstöku tilliti til einstakra eyðjarða svo og hins, að sums staðar er venja að jafna nokkrum hluta fjallskilakostnaðar niður á landverð jarða, sbr. 41. gr.

Um 38. gr.

Þarfnast ekki skýringa.

Um 39. gr.

Sanngjarnt má telja, enda víða tíðkað, að hreinsun víðlendra heimalanda, þar sem afréttarpeningur gengur meir eða minna, sé metin til fjallskila. Felst og í því nokkur trygging fyrir betri framkvæmd.

Um 40. gr.

Þar sem svo er ástatt, að heilar sveitir eða sveitarhlutar hafa fallið úr byggð, gefur auga leið að það er alger ofætlun þeim, er búa á næstu grösum, að inna af hendi á eigin kostnað fjallskil þeirra jarða, er lagzt hafa í auðn. Er þá eigi fyrir

hendi annar kostur en sá, að hið opinbera inni þessa skyldu af hendi og kosti nauðsynleg fjallskil. Má telja eðlilegt, að Búnaðarfélag Íslands hafi þar meðalgöngu og úrskurði reikninga.

Um 41. gr.

Sú mun algengust venja, að almennum fjallskilakostnaði sé jafnað niður eftir tölu fjallskilaskylds búpenings. Þó er sums staðar nokkrum hluta fjallskilakostnaðar jafnað niður á landverð jarða. Þykir rétt að lögfesta heimildarákvæði þar um.

Um 42.—45. gr.

Skýringa ekki þörf.

Um 46. gr.

„Þar sem staðhættir eru mjög ólíkir innan sömu sýslu, getur þótt hentugt að skipa málefnum þessum með eitthvað mismunandi hætti, eftir aðstæðum í hverri sveit, og er þá eigi óeðlilegt, að það sé gert með sveitarsamþykkt.“

Um 47.—48. gr.

Skýringa ekki þörf.

Um 49. gr.

„Rétt þykir að lögbinda skyldu landeiganda til að láta í té land undir réttarbyggingu, þar sem eigi er tún eða engi, enda getur staðarval réttar skipt miklu máli.“

Um 50. gr.

Þarf ekki skýringar við.

VI. kafli.

Um hreinsun heimalanda eftir réttir (51.—52. gr.).

Um 51.—52. gr.

Þurfa ekki skýringa við.

VII. kafli.

Um eftirleitir og öræfaleitir o. fl. (53.—56. gr.).

Um 53. gr.

Ákvæði um eftirleitir hljóta að verða með ýmsum hætti og fara eftir staðháttum og aðstöðu til hreinsunar afréttarlanda. Slík ákvæði eiga að sjálfsgöngu heima í fjallskilasamþykktum.

Um 54. gr.

Rétt þykir að lögbinda sýslunefndir skyldu til að hafa eftirlit með því, að nauðsynlegar öræfaleitir fari fram.

Um 55. gr.

Fé sækir oft á sömu öræfaslóðir ár eftir ár og dregur annað með sér. Því eru þessi ákvæði sett.

Um 56. gr.

Sjá fylgiskjal I (bls. 19—20).

VIII. kafli.

Um meðferð ómerkinga og óskilafjár (57.—61. gr.).

Með ákvæðum þessa kafla er reynt að samræma fyrirmæli flestra fjallskilareglugerða svo og venjur þær, sem fylgt hefur verið víðast hvar.

Um 57.—58. gr.

Skýringa eigi þörf.

Um 59. gr.

Eigi hefur um það gilt föst regla, hvaða aðilar skyldu sjá um birtingu auglýsinga um förgun eða sölu óskilapenings. Sums staðar eru það hreppstjórnarnir, sem annast birtingu, annars staðar sýslumenn og í einni sýslu a. m. k. markavörður. Hér er lagt til að hreppstjórnar sjái um birtingu slíkra tilkynninga. Má ætla, að þær komi fyrir fyrir augu lesenda, ef hreppstjórnar senda þær Lögbirtingablaðinu milliliðalaust.

Um 60.—61. gr.

Þurfa eigi skýringa við

IX. kafli.

Um mörk og markaskrár (62.—69. gr.).

Um 62. gr.

Nokkuð mun á skorta um samræmi í markheitum, sama mark nefnt sínu nafni í hverjum landshluta og jafnvel ekki dæmalaust, að tvenns konar gerð marks hafi eitt og sama heiti. Þetta getur í sumum tilvikum reynzt bagalegt. Er ætlað til að markadómur, sbr. 69. gr., vinni þarna að samræmingu, eftir því sem fært kann að þykja. Geta má þess, að góðar myndir af margvíslegum gerðum marka eru birtar í Almanaki Þjóðvinafélagsins 1912, og einnig í sumum markaskráni.

Um 63. gr.

Greinin er í samræmi við eldri ákvæði og þarfnast eigi sérstakra skýringa.

Um 64. gr.

Mörk, sem ætla má að hannað yrði í fjallskilaskrár þykkt að nota, eru t.a.m. netnál, hvathamrað, sýlt í hamar (sýlhamrað), hálfstúfrifað (rifa í hálfan stúf), miðhlutað í stúf, þristúfrifað, sýlt í stúf, tvísýlt í stúf, blaðstúfrifað, geirstúfrifað o. fl.

Um 65.—66. gr.

Þurfa ekki skýringa við.

Um 67. gr.

Allt til þessa hefur engin regla gilt um útkomu markabóka. Í einni sýslu hefur markaskrá verið prentuð þetta árið, í annarri hitt. Þá er og mjög á reiki hversu oft skrárnar eru prentaðar. Í sumum sýslum eru þær gefnar út 4. hvert ár, í öðrum 6. eða 8. hvert ár — ef þá ekki enn sjaldnar. Þetta er ótækur ruglingur og getur valdið miklum бага. Því er hér tekið upp það nýmæli, að markaskrár skulu gefnar út samtímis um allt land og eigi sjaldnar en 8. hvert ár. Er raunar vafasamt, hvort eigi ætti að ákveða skemmri útgáfufrest. En heimilt er að sjálfsögðu hverju fjallskilaumdæmi að stytta frestinn um helming og gefa markaskrá sína út 4. hvert ár, svo sem þau hafa sum lengi gert. Færi þá vel á að þau fjallskilaumdæmi, þar sem mikill er samgangur búpenings, hefðu um það samtök sín í milli.

Þá er svo fyrir mælt í þessari grein, að stjórn fjallskilaumdæmis skuli tilnefna sérstakan mann, markavörð (markaumsjónarmann), sem auk þess að annast útgáfu markaskrár hefur eftirlit með því í samvinnu við markaverði nágrannahéraða, að sammerkingar eigi sér ekki stað. Getur hann í því skyni leitað aðstoðar markadóms, sbr. 69. gr.

Um 68. gr.

Þarfnast eigi skýringa.

Um 69. gr.

„Hér er um nýmæli að ræða. Er markadómi ætlað að samræma markreglur, koma í veg fyrir sammerkingar og skera úr deilum um mörk. Getur markadómur bæði látið mál þessi til sín taka af sjálfsdáðum og eftir kæru frá markavörðum eða

fjáreigendum. Er eigi ólíklegt, að markaðómur geti hér orðið að talsverðu gagni. Um skipun dómsins getur auðvitað verið álitamál, en eigi er óeðlilegt, að hann sé skipaður með þeim hætti, sem í greininni segir.“

X. kafli.

Ýmis ákvæði (70.—71. gr.).

Um 70.—71. gr.

Þarfnast eigi skýringa.

Breytingartillögur Búfjárræktarnefndar Búnaðarþings, sem samþykktar voru á Búnaðarþingi 1967, og prentaðar eru hér á eftir sem fylgiskjal I, hafa verið færðar inn í þetta frumvarp.

Fylgiskjal I.

BÚFJÁRRÆKTARNEFND

Frumvarp til laga um afréttamálefni, fjallskil o. fl.

Ályktun:

Búnaðarþing leggur til, að frumvarp um afréttamálefni, fjallskil o. fl., sem fyrir þinginu liggur, verði lögfest með þeim breytingum, sem hér segir:

- I. Í 5. gr. falli niður orðin „og viðkomandi hreppsnefndar“.
- II. Í 7. gr. komi orðin „sbr. þó c-lið 14. gr.“ á eftir 2. málsg. r.
- III. Í 8. gr. 2. mgr. komi orðið „sveitarstjórnar“ í stað umráðamanna.
- IV. Við 11. gr. bætist: „Eigi tekur þó ákvæði þetta til fiskveiði eða annarra hlunninda, sem í einkaeign eru, þó í afrétti séu.“
- V. Á eftir b-lið 14. gr. komi „c. Bannað, að stóðhross séu rekin í afrétti, enda séu þau þá undanþegin fjallskilum“.
- c-liður verði d-liður.
- VI. 15. gr. 1. málsg. orðist svo: „Verja skal árlega úr rikissjóði tiltekinni fjárhæð til gróðurverndar á afréttum og öðrum sameiginlegum sumargöngulöndum með hliðsjón af a-lið 14. gr.“
- VII. Á eftir 15. gr. komi ný grein svo hljóðandi, og breytist töluröð greina í samræmi við það:

„Nú eru tveir hreppar eða fleiri í fjallskiladeild (upprekstrarfélagi) og þykir hreppsnefnd í einum þeirra nauðsyn til bera að ganga úr fjallskiladeildinni og stofna nýja, og boðar þá hreppsnefnd til fundar með búendum í hreppnum, sem upprekstur eiga, og lætur atkvæði ganga um málið. Verði $\frac{3}{4}$ þeirra, er atkvæðisrétt eiga, því fylgjandi að ganga úr fjallskiladeildinni, tilkynnir hreppsnefnd það sýslunefnd, og skal hún þá breyta fjallskilasamþykkt að því er þetta varðar og ákveða hreppnum nýja skilarétt, ef þörf krefur. Sýslunefnd kys þrjá óvilhalla menn í skiptanefnd, til að stýra skiptum á sameiginlegum eignum fjallskiladeildarinnar. Náist ekki samkomulag aðila um þau skipti, að því er varðar lausafé og mannvirki, sker skiptanefnd úr.

Um skiptingu afréttarlanda fer sem hér segir:

- a. Þar sem hver hreppur í fjallskiladeild þeirri, sem skipta á, hefur frá fornu fari annast um fjallskil á ákveðnum afréttahluta og haft rétt til upprekstrar í hann, skal ákveða landamerki, þar sem leitamót hafa verið frá fornu fari, og færi sýslunefnd þau í afréttaskrá.

- b. Þar sem afréttur hefur verið leitaður sameiginlega, skal Landgræðsla Íslands fengin til að meta afréttinn gróðurmati og gera tillögur um skiptingu eftir reglum III. kafla þessara laga. Náist eigi samkomulag aðila um landamerki, sker skiptanefnd úr. Kostnað af störfum skiptanefndar og landgræðslunnar ber sá aðili, er skipta beiddist. Nú þykist annar hvor aðili vanhaldinn af úrskurði skiptanefndar í einhverju efni, og má þá skjóta honum til landbúnaðarráðherra, sem tilnefnir þrjá menn í yfirskiptanefnd, og úrskurðar hún um ágreiningsatriði. Kostnað af störfum hennar bera aðilar að jöfnu.“
- VIII. Síðasta málsgr. 18. gr. orðist svo: „Vilji hvorugur aðili kaupa, getur eigandi krafizt þess, að ríkið kaupi jörðina fyrir fasteignamatsverð.“
- IX. 29. gr. orðist svo: „Nú gengur búfé úr afrétti í heimahaga, og getur þá sá, er fyrir ágangi verður, gert hreppsnefnd aðvart. Skipar hún þá fyrir um smölun ágangspeningsins og rekstur til afréttar eða skilaréttar. Kostnaður greiðist úr fjallskilasjóði eða sveitarsjóði þess hrepps eða hreppa, er afréttinn nota, þann er ágangsfénaður kom frá.“
- X. 39. gr. orðist svo: „Nú er jörð í eyði og land hennar ekki lagt til afréttar viðkomandi hrepps með samningum, og er þá eiganda eða umboðsmanni hans skylt að annast um hreinsun heimalands jarðarinnar vor og haust sem og önnur fjallskil, eins og byggð væri. Nú fellur sveitarfélag eða verulegur hluti þess úr byggð, og skal þá viðkomandi sýslunefnd sjá um, að fjallskil séu framkvæmd á eyðilöndum. Kostnaður við þau skiptist þannig, að eigendur bera $\frac{1}{2}$, hreppar þeir er fjárvon eiga í löndunum $\frac{1}{4}$ og ríkið $\frac{1}{4}$. Búnaðarfélag Íslands úrskurðar kostnaðarreikninga.“
- XI. 45. gr. orðist svo:
 „Í fjallskilasamþykkt skal ákveða um sameiginleg fjallskil á fjalllönd jarða, sem notuð eru til upprekstrar eða sem sameiginleg sumarbeutilönd, svo og á lönd jarða, sem vegna staðháttu liggja undir sérstökum ágangi, enda séu sýslunefnd færðar sönnur á, að svo sé, eða til komi mat dómkvaddra manna.
 Nú er ágangur, sem um getur í síðustu málsgr., úr annarri fjallskiladeild eða öðru fjallskilaumdæmi, og getur þá sá, er fyrir ágangi verður, krafizt þess, að sá, er ágang veitir, leggi til menn í lögboðnar göngur, eftir því sem hæfilegt þykir, en kaupí ella fé sitt út, eftir samkomulagi eða því verði, sem sýslumaður úrskurðar.“
- XII. 46. gr., síðasta málsgr. orðist svo:
 „Með sérstakri ákvörðun fyrir eitt ár í senn getur sveitarstjórn eða fjallskilastjórn, að fengnu samþykki sýslunefndar, flýtt eða frestað leitum, ef sérstök ástæða þykir til.“
- XIII. Fyrirsögn VII. kafla verði: „Eftirleitir, öræfaleitir o. fl.“
- XIV. Aftan við 54. gr. komi ný grein (og breytist töluröð greina í samræmi við það):
 „Nú verður vart fjár í ógöngum, og er þeim skylt, sem þess verður var, að tilkynna það oddvita viðkomandi sveitarfélags. Skal hann ráða menn, svo marga sem þarf, til björgunar. Sé björgun óframkvæmanleg að dómi björgunarmanna, eða aðstæður svo torveldar, að tvöfalt verð fjárins hrökkvi ekki fyrir björgunarlaunum, er þeim skylt, sé það fært, að skjóta það.
 Kostnaður við að ná fé úr ógöngum greiðist sem hér segir:
 a. Náist kind lifandi, skal eigandi greiða helming verðs hennar, en sveitar-sjóður, þar sem kindin á heima, afgang kostnaðar.
 b. Þurfi að skjóta kindina eða hún ferst við björgun, skal sýslusjóður, þar sem landið liggur, bera kostnað. Reikninga vegna björgunar samþykkir sýslumaður.“

XV. 60. gr. orðist svo:

„Fjármörk eru: eyrnamörk, hornamörk og brennimörk. Hver fjáreigandi er skyldur að hafa glöggst eyrnamark á fé sínu. Lömb skulu mörkuð, þau er til næst, fyrir lok tólftu viku sumars. Skytt er hverjum fjáreiganda að hafa hreppsmerki á fé sínu, brennimark á vinstra horni, ef fé er hyrnt, en ella plötu í vinstra eyra, með sömu stöfum og hrepps-brennimarkið. Þó má í fjallskilasamþykkt veita undanþágu frá þessu ákvæði, þar sem fjársamgöngur eru litlar og fé er ekki rekið til afrétta.“

XVI. 65. gr. Aftan við orðin „sjá um útgáfu markaskrár“ komi: „Skulu markaverðir samliggjandi fjallskilaumdæma hafa samráð um markaskrár til þess að forðast sammerkingar.“

Gísli Magnússon. Friðbert Pétursson. Hjalti Gestsson.
Magnús Sigurðsson. Þórarinn Kristjánsson. Össur Guðbjartsson.

Samþykkt á Búnaðarþingi 1957.

Fylgiskjal II.

Úr greinargerð stjórnskipuðu nefndarinnar, sem samdi upphaflega frumvarpið.

Hinn 10. desember 1958 skipaði landbúnaðarráðherra nefnd þriggja manna „til að endurskoða ákvæði laga um notkun afrétta, upprekstrarrétt, fjallskil, ágang búfjár o. fl.“. Var nefnd þessi skipuð sauksvæmt tilmælum í ályktun Búnaðarþings 1957.

Í nefndina voru skipaðir: Ólafur Jóhannesson, prófessor, er var formaður hennar, Jón Gauti Pétursson, oddviti, Gaultlöndum, og Sveinbjörn Jónsson, hæstaréttarlögmaður. Hefur nefndin samið frumvarp það um afréttarmálefni, fjallskil o. fl., sem hér liggur fyrir.

Áður en nefndin tók frumvarpið saman, aflaði hún sér upplýsinga um framkvæmd afréttarmála og fjallskila víðs vegar um land. Enn fremur reyndi hún að kynna sér, hverjar óskir hefðu sérstaklega komið fram um breytingar á reglum varðandi notkun afrétta og fjallskil. Leitaði hún í því skyni skýrslna hjá sýslumönnum, er aftur margir hverjir lögðu málið fyrir sýslunefnd, eða fengu upplýsingar hjá hreppsnefndaroddvitum í sýslunni. Fengust með þessum hætti gagnlegar upplýsingar um málefni þau, sem frumvarpið fjallar um.

Hver afréttur er ákveðið landssvæði utan byggða og heimalanda einstakra jarða. Á hvern afrétt eiga tiltekna jarðir upprekstrarrétt. Sá réttur byggist í langflestum tilfellum á fornri hefð og venju, og hefur í öndverðu orðið til með þeim hætti, að bændur í ákveðinni byggð eða einhverjum byggðarhluta hafa tekið tiltekið landsvæði utan byggða til sumarbeitar fyrir geldfé sitt, og hafa svo jafnframt orðið að bindast samtökum um smölun á því landi. Hafa flestir afréttir ugglaut verið teknir í notkun mjög snemma, sennilega þegar á síðari hluta landnámsaldar, er byggðin í landinu tók að þéttast. Hefur skipting sumarbeitalanda utan byggða þá þegar komið í nokkurn veginn fast horf, og hefur sú skipan haldizt að mestu óbreytt síðan, enda víðast hvar byggð á náttúrlegum staðháttum, þ. e. afréttarsvæðin skilin að af fjöllum eða vötnum.

Um afréttarnot og fjallskil hafa fljótlega myndast ákveðnar venjur á hverjum stað, eða jafnvel verið um þau efni gerðar sérstakar samþykktir. Eftir að hreppar koma til sögunnar, er forstaða afréttarmála og fjallskilastjórn í þeirra höndum, og hafa jafnvel sumir viljað rekja uppruna hreppanna til þessara viðfangsefna þeirra. Hvað sem um það er, þá er víst, að langflestir afréttanna hafa, svo lengi sem vitað

er, verið tengdir ákveðnum hreppi eða hreppum. Hitt er annað mál, að nokkrir af-
réttir komust síðar undir yfirráð kirkjunnar eða höfðingja, er lögðu þá til einstakra
jarða. En allt frá fornu fari hefur stjórn afréttarmála og fjallskilaf framkvæmd að
langmestu leyti verið í höndum héraðsstjórna.

Eftir stofnun allsherjarríkisins hefur þó löggjafarsamkoman sjálfsgagt fljótlega
látið mál þessi til sín taka, enda liggur í augum uppi, hve þýðingarmikil þau eru
fyrir landbúnaðarþjóð, sem aðallega stundar kvikfjárrækt. Í þjóðveldislögum þeim,
sem varðveitt hafa til vorra daga — Grágás — eru allmörg ákvæði, sem lúta að þess-
um landbúnaðarmálefnum, svo sem um afréttir, almenninga, ágang búfjár o. fl.

Ákvæði Grágásar um þessi efni voru flest tekin upp í Jónsbók. Þó voru gerðar
á þeim allmiklar breytingar, sem flestar voru sniðnar eftir norskum lögum. Voru
sum þeirra nýmæla miðuð við norska staðhátu og áttu ekki alls kostar við hér á
landi, svo sem ákvæðin um löggarða, sem landsmenn hreyfðu athugasemdum við á
Alþingi 1281, enda var þeim breytt skömmu síðar með réttarbót Eiríks konungs
Magnússonar frá 1294. Þrátt fyrir þessi lögbókarákvæði hefur fjallskilaf framkvæmd
á hverjum stað að miklu leyti farið eftir fyrirmælum hreppstjórnarmanna eða sam-
mæli afréttareigenda.

Flest þessara Jónsbókarákvæða hafa aldrei beinlínis verið numin úr gildi, og
ef frá eru skildar hinar staðbundnu fjallskilareglugerðir, sem út eru gefnar af hand-
höfum framkvæmdarvalds, hefur fremur lítið kveðið að nýrri lagasetningu á þessu
sviði. Samt sem áður rís oft spurning um lagagildi þessara gömlu ákvæða. Vafa-
laust verður að telja sum þeirra úr gildi fallin, sakir þess að þau samrýmast ekki
lengur breyttum búnaðarháttum og eru orðin algjörlega úrelt. En að svo miklu leyti
sem hin fornu Jónsbókarákvæði ásamt síðari réttarbótum verða ekki fyrnd talin
eða niðurfalld fyrir notkunarleysi, eru þau enn þann dag í dag gildandi lög um
þessi efni. Þessi gömlu lagafyrirmæli hafa því orðið óvenju langlíf, en eftir þá byl-
tingu í búskaparháttum, sem átt hefur sér stað á síðustu áratugum, henta þau auð-
vitað ekki jafnvel sem fyrr.

Í tilsk. um sveitastjórn 4. maí 1872, 39. gr., var svo fyrir mælt, að sýslunefnd
skyldi semja reglugerðir um notkun afrétta, fjallskil, fjárheimtur o. fl. Fóru sýslu-
nefndir eftir það að semja fjallskilareglugerðir fyrir sýsluna. Voru í fjallskilareglu-
gerðirnar settar ýtarlegar reglur um þessi efni. Með lögum frá 22. marz 1890 um lög-
giltar reglugerðir sýslunefnda var ákveðið, að sýslunefnd skyldi leita staðfestingar
amtráðs á fjallskilareglugerð. Samsvarandi ákvæði er í lögum nr. 48/1919, nema
hvað þar er ákveðið, að reglugerð skuli senda stjórnarráðinu til löggildingar. Þar
segir enn fremur svo í 1. gr.: „Fallist stjórnarráðið á frumvarpið, þá löggildir það
reglugerðina og fyrirskipar, hvenær hún skuli í gildi ganga, og er hún upp frá því
skuldbindandi sem lög.“ Hin tilvitnuðu orð ber þó vitaskuld eigi að skilja svo, að
sýslunefndum og stjórnarráði sé þar með fengið löggjafarvald, og að allt, sem í
staðfestri reglugerð stendur, skuli hafa sama gildi og löggjafarfyrirmæli. Reglu-
gerðin verður að vera í samræmi við lög. Ákvæði í fjallskilareglugerðum verða að
víkja fyrir settum lögum. Í fjallskilareglugerðir má ekki setja nein fyrirmæli, sem
eru gagnstæð lögum. Þessa hefur ekki ætíð verið gætt. Í fjallskilareglugerðum eru
ýmis ákvæði, sem fara í bága við hin fornu Jónsbókarákvæði, en slík reglugerðar-
ákvæði fá ekki staðizt, svo tranarlega sem hin gömlu lögbókarfyrirmæli teljast í
gildi. Í framangreindum réttarheimildum, hinum fornu lögbókarbrotum, sem enn eru
í gildi, og í hinum staðbundnu fjallskilareglugerðum er einkum að finna gildandi
réttarreglur um afréttarmálefni, fjallskil og fjárheimtur.

Af yngri lögum, sem sérstaklega varða málefni þau, sem hér er um að ræða,
má nefna lög um ítölu nr. 39 frá 1959.

Þrátt fyrir allýtarlega lagasetningu frá fyrri öldum um afréttarmálefni, svo sem
hér hefur verið rakið, hafa eigi verið, og eru ekki fyrir hendi nein bein lagafyrir-
mæli um það, hvernig háttað sé almennt eignaryfirráðum yfir afréttum. Getur því
verið spurning um, hversu víðtækan rétt svokallaðir afréttareigendur eigi til af-

réttar síns, með öðrum orðum, hvort þar sé um að ræða beinan eignarrétt að afrétti eða aðeins ítaks- eða afnotarétt í sjálftréttarlandið, sem hins vegar beri nánast að skoða sem eins konar almenning, og þar af leiðandi ríkiseign. Um þá afrétti, sem tilheyra einstökum jörðum eða kirkjum, eða sveitarfélög eða upprekstrarfélög hafa keypt eða með öðrum hætti fengið lögmeta eignarheimild fyrir, er að vísu enginn vafi. Þar á afréttareigandinn afréttarlandið með öllum þess gögnum og gæðum, en má þó ekki með hagnýtingu sinni spilla afréttarnotum annarra, sem þar eiga upprekstrarrétt, hvort sem sá réttur byggist á fornri hefð eða löggerningi. Þegar þessum tilfellum sleppir, eru skoðanir skiptar um það, hvort fremur beri að skoða sveitarfélag eða annan afréttaraðila eiganda afréttarlandsins eða aðeins eins konar ítakshafa í ríkisland. Sé hinu síðarnefnda játað, eiga afréttaraðilarnir rétt til venjulegra afréttarnota, svo og þann rétt, sem löggjöfin kann að heimila þeim sérstaklega, eða þeir hafa öðlazi með annarri hagnýtingu landsins. Sé hið fyrri rétt, er afréttarlandið bein eign afréttaraðilans, sem hann verður þá ekki að neinu leyti sviptur, nema með eignarnámi.

Af skýrslum þeim, sem nefndinni bærust, má ráða, að sveitarstjórnir telja afrétti víðast hvar eign viðkomandi hrepps, enda þótt ekki sé bent á sérstaka eignarheimild aðra en upphaflega töku og aldalöng not. Þegar litið er til dóms hæstaréttar frá 25. febr. 1955, má hins vegar ætla, að dómstólar muni almennt hallast að því, að réttur sveitarfélaga til afréttar síns sé aðeins afnotaréttur í tiltekna áttir, en afréttarlandið sjálftrétt sé ekki háð einstaklingseignarrétti, nema það sé sérstaklega sannað, að svo sé. Í ýmsum settum lögum sýnist og byggt á svipuðu sjónarmiði, sbr. t. d. l. 100/1940, gr. 8, l. 63/1954, gr. 5, l. 50/1909, gr. 1. og l. 40/1907, gr. 16. Það verður alls ekki fullyrt, að sama regla gildi að þessu leyti um alla „almenningsafrétti“, heldur er einmitt líklegra, að þetta sé með nokkuð mismunandi hætti um einstaka afrétti. Að svo vöxnu máli taldi nefndin eigi fært að orða almenna lagareglu um eignaryfirráð afréttar. Þar sem ágreiningur ris um eignarrétt að tilteknum afrétti, verða dómstólar að skera úr. Á hinn bóginn er nauðsynlegt, að gerðar séu sem gleggstar skrár um afrétti, hverjir þeir séu, hver séu merki hvers þeirra og hvaða jarðir eigi upprekstrarrétt á hvern afrétt. Eiga ákvæði frumvarpsins að stuðla að því, að föst skipan komist á þessi mál. En hvað sem rétt kann að verða talið um eignarréttinn að sjálfu afréttarlandinu í „almenningsafréttum“, þá eru yfirráð afréttaraðila yfir afrétti sem upprekstrar- og heitilandi ótvíræð og styðjast víðast hvar við óslitna notkun öldum saman.

Í frumvarpi því, sem hér liggur fyrir, er fyrst og fremst byggt á hinum fornu lögbókarfyrirmælum að svo miklu leyti sem þau samrýmast ríkjandi réttarhugmyndum og nútíma búskaparháttum. Hin gömlu lagabrot hafa verið tengd saman, færð í nýjan búning, að því er mál og framsetning varðar, og löguð til eftir breyttum aðstæðum. Jafnframt eru í frumvarpinu mörg önnur fyrirmæli. Hafa sum þeirra ákvæða hingað til verið aðeins í fjallskilareglugerðum, en eiga eftir efni sínu betur heima í lögum en staðbundnum samþykktum, önnur eru sniðin eftir framkvæmd og venju, sem upplýst hefur verið um, og loks eru nokkur algjör nýmæli, sem þörf er talin á, og gerð verður nánari grein fyrir í athugasemdum við einstakar frumvarpsgreinar. Þá þótti og eftir atvikum rétt að fella hin nýlegu lög um ítölu inn í frumvarpið, en þó voru um leið gerðar á þeim smávegis breytingar. Eftir sem áður, eru þau þó heldur flókin, og væri t. d. umsvifaminna að láta dómkveðja ítölu-nefnd, en ekki var að svo stöddu talið rétt að gera neinar meiri háttar breytingar á lögnum.

Samkvæmt frumvarpinu er til þess ætlazt, að eftir sem áður geti héraðsstjórnirnar ráðið miklu um framkvæmd afréttarmála og fjallskila. Því er mjög víða mælt svo fyrir, að í fjallskilareglugerð skuli sett nánari fyrirmæli um efni, sem frumvarpið geymir aðeins meginreglu um. Það er æskilegt, að hægt sé að laga reglur um framkvæmd þessara mála eftir staðháttum á hverjum stað. Reynslan sýnir, að sú skipan hefur reynzt vel hér á landi, og er því ástæðulaust að breyta henni. Afskipti

héraðsstjórnna af þessum málum verða því með svipuðum hætti, sem hingað til, nema hvað vald þeirra er í sumum greinum aukið frá því, sem verið hefur, eða að minnsta kosti tekin af öll tvímæli, þar sem um ákvörðunarvald þeirra mátti áður deila. Er sú stefna í samræmi við óskir, sem fram komu í svörum sýslumanna.

Í frumvarpinu er sérstakur kafli um búfjármörk. Virðast fyrirmæli um það efni eiga heima í heildarlöggjöf um afréttarmálefni og fjallskil, þótt vitaskuld mætti allt eins vel setja sérstök lög um mörkin. Sauðfjármörkin eru merkilegt réttaratriði, og reglur íslenzkra laga um það efni munu á ýmsa lund hafa verið sérstæðar. Hin gömlu fyrirmæli um búfjármörkin eru þó að ýmsu leyti ófullkomin, t. d. að því er varðar upptöku nýrra marka og markaskrár, en um þær eru ekki almennar reglur í lögum. Hér er þörf fyllri og skýrari fyrirmæla. Mörkin gegna mikilvægu hlutverki, þar sem þau eru aðalsönnunargagnnið um eignarrétt manna að sauðfénu, sem um aldir hefur verið höfuðbústofn landsmanna, en markaskrárnar eru aðalheimildarskilríkin um mörkin. Um þessi efni þurfa að vera fyrir hendi fastar, almennar og skýrar reglur. Er ákvæði X. kafla við það miðuð.

Þess má að lokum geta, að í frumvarpinu eru fyrirmæli, sem lúta að ræktun afrétta og annarra sumarbeitilanda. Er þau ákvæði algjör nýmæli í lögum. Er ekki vafamál, að þar er stefnt í rétta átt, svo sem nánar verður að vikið í athugasemdum við III. kafla.

Að öðru leyti vísast til skýringa við hinar einstöku greinar.

Ágangur afréttarfjár.

Í Jónsbók, landsleigub. 53, er svo fyrir mælt, að ef fé gengur úr afrétt í land þess manns, er næstur býr afrétt, þá megi hann reka féð aftur í miðjan afrétt, en einnig sé honum rétt að hafa það í sínu landi eða reka það heim til þess manns, er á það. Reki hann aftur á móti féð í annars manns land, á hann að bæta þeim manni skaða þann, sem af því hlýzt. Sama rétt eiga aðrir menn, ef afréttarpeningur er rekinn í land þeirra eða gengur þangað sjálfur. Rétt er þessum mönnum að láta féð ganga hvert sem það vill.

Hafi fjáreigandi rekið fé sitt á afrétt, varðar það hann samkvæmt þessu ekki bótum, þótt féð renni úr afréttinum í heimalönd annarra manna. Sá, sem fyrir ágangi fjárins verður, á, eftir þessu, þriggja kosta vöð, þ. e. a. s. að láta féð afskiptalaust og leyfa því að renna hvert á land sem vill, og ber þá ekki ábyrgð á því, þó að það gangi af hans landi í lönd annarra manna, að reka féð til afréttar og að reka það heim til eiganda.

Þessi Jónsbókarákvæði eru enn talin í gildi, enda þótt sett hafi verið ákvæði í sumar fjallskilareglugerðir, sem eru þeim ósamþýðanleg. Þessum ákvæðum er að efni til haldið óbreyttum, sbr. 35. gr., en jafnframt eru þeim, sem fyrir ágangi afréttarfjár verða, heimilaðar aðrar leiðir, svo sem að krefjast girðingar, sbr. 33. og 34. gr. eða smölunar heimalanda og reksturs til afréttar á kostnað hrepps eða afréttarfélags, sbr. 36. gr. Er þessi úrræði í samræmi við breyttar aðstæður og eiga sér fordæmi í nokkrum fjallskilareglugerðum og girðingalögum.

Ágangur búfjár almennt.

Samkvæmt Grágás varðaði beit á túni, ökrum eða engjum útleð (sekt) og uslabótum og jafnvel fjörbaugsgarð, ef kúgildisskaði varð af. Þessum reglum var breytt, er Jónsbók var lögtekin. Þar var ákvæði um þetta efni í landsleigub. 31, sem virðist eiga að skilja svo, að það hvort ágangur varðaði bótum, væri undir því komið, hvort löggarður var um landið eða ekki. Þessi ákvæði voru sniðin eftir norskum lögum og voru eitt af því, sem landsmenn hreyfðu athugasemdum við, er Jónsbók var lögtekin 1281. Þessu ákvæði var því skömmu síðar breytt með 5. gr. réttarbótarinnar 1294. Samkvæmt henni skyldi greiða fullar bætur fyrir beit túns, akra eða engja, þótt eigi væri löggarður um. Þetta ákvæði réttarbótarinnar verður að telja gild lög enn þann dag í dag. Ágangur búfjár í tún, akra eða engi varðar því fjár-

eiganda bótum, án tillits til þess, hvort landið er girt eða eigi, og hvort sem fjáreiganda verður um kennt eða ekki.

Þessi ákvæði eru að efni til staðfest í 38. gr. þessara laga, er einnig lætur hið sama gilda um afgirt svæði, þótt ekki séu þar tún, engi eða matjurtagarðar. Jafnframt er þar heimiluð innsetning ágangspenings, ef um endurtekinn átroðning er að ræða, en um innsetning búfjár eru nú fyrirmæli í landsleigub. 33. Skilyrði fyrir innsetningu samkvæmt Jónsbók voru í stuttu máli þau, að búfé, sem annar á að hirða, sé komið í land manns, að búféð hafi gert skaða, sem varðar við lög. Innsetjandi á að setja fénaðinn lausan inn, án þess að leggja band á hann. Innsetjandi ábyrgist, ef féð treðst undir af húsþröng, eða hús fellur á fénaðinn eða garður, nema því aðeins að fénaðurinn felli sjálfur ofan á sig. Innsetjandi ber enga ábyrgð á því, þótt féð stangi hvert annað til bana. Samkvæmt þessu á innsetjandi að fara svo með fénaðinn sem góður og skynsamur maður myndi gera. Réttur ágangspola liggur í því, að hann á rétt á að taka ágangsfénaðinn undir umsjón sína og halda honum unz uslagjöld eru greidd. Ef eigandi vildi eigi út leysa, skyldi féð standa inni til fimmtar, þ. e. þangað til fimm dagar eru liðnir, en að þeim fresti liðnum mátti selja það. Ákvæði 38. og 39. gr. eru að miklu leyti sama efnis og hin fornu innsetningarákvæði.

Í 5. gr. réttarbótarinnar 1294 segir, að skylt sé að hafa löggarð um, hvar sem hlaðið er korni eða töðu. Þetta ákvæði hefur verið skilið á þá lund, að menn ættu að verja hey sín eða kornstakka með löggarði, þ. e. nú með gripheldri girðingu. Sé svo um búíð, fellur ágangur fénaðar í hey, sem saman er sett úti, undir 38. gr., en annars ekki, heldur kemur þá undir 37. gr.

Samkvæmt Jónsbók, landsleigub. 16, verður fjáreigandi bótaskyldur fyrir beit í haga annars manns í þessum tilvikum: Í fyrsta lagi, ef hann rekur eða lætur reka fé að landi eða í land annars manns, svo að hann vildi, að hagi hins beittist. Í öðru lagi, ef löggarður er um landið, þ. e. nú gripheld girðing. Og í þriðja lagi, ef landið var lögfest, sem kallað var. Í fyrsta tilfellingu verður fjáreigandi skaðabótaskyldur samkvæmt almennum skaðabótareglum, og breytir þessi lagasetning þar engu um. Í öðru tilfellingu verður og fjáreigandi framvegis skaðabótaskyldur samkvæmt 38. gr. Um þriðja tilvikinu er það að segja, að lögfestur samkvæmt Jónsbók hafa eigi átt sér stað s. l. 90 til 100 ár, og sýnist ástæðulaust að gera ráð fyrir frambúðargildi þeirra, enda má beita lögbanni, þar sem það á við. En hvort sem beit í haga annars manns varðar skaðabótum eða ekki, þá er hún yfirleitt óheimil. Menn eru almennt ekki skyldir til að þola ágang búfjár annarra manna í haga sína, nema samkvæmt samningi eða hefð, og eiga auðvitað rétt á því sjálfir að verja þá. En það er ekki nægilegt. Það virðist réttmætt að leggja með nokkrum hætti gæzluskyldu á eigendur og haldsmenn búpenings, hafi þeir ekki náð samkomulagi um sameiginlega hagbeit eða sveitarsamþykkt verið gerð um það efni, sbr. 14. og 51. gr. þessa lagafrumvarps. Á því sjónarmiði eru ákvæði 37. gr. frumvarps þessa reist, en þar er heimilað að láta fram fara smölun ágangsfjár og rekstur þess á afrétt eða þangað, sem það má vera, allt á kostnað fjáreiganda. Kunna ákvæði þessi fljótt á litið að virðast nokkuð ströng, en sýnast þó óhjákvæmileg, nema önnur úrræði séu ákveðin í fjallskilasanþykkt eða annarri sveitarsamþykkt.

X. KAFLI

Um mörk og markaskrár.

Vafalaust hafa menn þegar á landnámsöld farið að merkja búfé sitt með einhverjum hætti, enda slíkt óhjákvæmilegt, er sauðfé manna fór að ganga saman í sumarhögum á afréttum. Hitt er ekki vitað með vissu, hvenær menn hafa tekið upp eyrnamörk, en víst er, að þau eru komin í notkun á söguöld, og má vera, að þau hafi tíðkapt frá upphafi, þótt markareglurnar hafi hér orðið með talsvert öðrum hætti en hjá nágrannaþjóðum okkar. Hér voru ekki tekin upp sérörk fyrir héruð, sveitir eða jarðir, heldur átti hver bóndi eða fjáreigandi sitt mark, er hann hélt, þótt hann

flyttist milli héraða eða jarða. Og sauðfjármark gekk í arf, eins og hver önnur eign, en fylgdi ekki neinni tiltekinni jörð.

Í Grágás eru nokkur ákvæði um mörk. Samkvæmt þeim skyldi hver maður, sem á búfé, auðkenna það. Eyrnamark var lögmark á nautum, sauðum, svínum og geitum. Oft er aðeins talað um merkingu sauða, sem auðvitað var nauðsynlegust.

Samkvæmt Grágás skyldu lömb öll mörkuð, áður en átta vikur væru af sumri. Móðir helgaði þó eiganda dilka, þótt ómarkaðir væru. Sauðfé, sem keypt var eða tekið var upp í greiðslu, átti að afmarka.

Um gerð eyrnamarka var það eitt boðið, að ekki mætti hafa alstýfingarmörk, nema þá með lögréttuleyfi. Fengi einhver sauðfé með því marki í arf, gat hann haft það á því, meðan það sauðfé var við líði, en óheimilt var honum að marka undir það mark. Enginn gat krafist þess að fá að gjalda sektir eða skuldir með alstýfingum, og enginn mátti taka á móli slíkum sauðum sem greiðslu, nema hann lógaði þeim strax.

Mark gat maður eignazt með ýmsum hætti, svo sem við erfð (erfðamark), kaup (kaupamark) og gjöf (gjafamark), þegar maður, sem ekkert mark átti, gerðist bóndi, varð hann að taka upp nýtt mark (gerðarmark), því marki átti hann að lýsa á vörþingi, þar sem hann skyldi lýsa eftir því, hvort nokkur þeirra, sem samgöngur fjár á við hans fé, hafi áður sama mark. Þrátt fyrir það, gat árekstur um mörk átt sér stað, einkanlega þegar maður flytur úr einni sveit í aðra. Hefur Grágás allýtarlegar reglur um þau tilvik.

Ef ljóst var, að tveir innansveitarmenn hefðu sama mark, skyldi sá þeirra breyta marki, sem skemur hafði búið í sveitinni. Hafi þeir búið þar jafnlengi, er litið á með hverjum hætti þeir hafi öðlazt markið. Erfðamark gengur fyrir kaupa- og gjafamarki. Þ. e. a. s. þegar annar hefur erfðamark en hinn ekki, verður sá síðarnefndi að fá sér nýtt mark. Hafi hins vegar báðir erfðamark, eða hvorugur þeirra, þá skal sá bregða af marki, sem hefur færri sauði. Hafi þeir jafnumargt, ræður hlutkesti.

Komið gat auðvitað fyrir, að sauðfé slyppi til fjalla, áður en menn yrðu þess varir, að tveir bændur áttu sammerkt. Þá áttu báðir að gefa upp tölu þess sauðfjár, er þeir höfðu sleppt, og staðfesta framtalið með eiði. Um haustið skyldi svo sauðfénu skipt milli þeirra í hlutfalli við uppgefna tölu undir eftirliti 5 húa, en þó svo, að hvor þeirra hefði eignazt það fé, er hann sannaði eignarrétt sinn á.

Þess er áður getið, að mörk gengu í arf, og að þeim skyldi skipt sem öðrum arfi. En það var einnig hægt að selja mörk og gefa þau, og var af því ljóst, að mörkin voru ekki tengd jörðum eða ákveðnum mönnum. Menn gátu og glatað rétti til marks, jafnvel þótt erfðamark væri, ef þeir ekki notuðu það. Hætti maður búskap og yrði sauðlaus, gat nefnilega hver sem var tekið það mark upp. Ef hann því síðar reisir bú, og annar þá hefur tekið upp hans gamla mark, verður hann að taka upp nýtt mark. Þó gat hann haldið markinu, ef hann lánaði öðrum fjáreiganda markið til bráðabirgða, og gat hann þá tekið það aftur, ef hann sjálfur þurfti á því að halda.

Í Grágás voru og ákvæði um viðurlög (skaðabætur og refsingar), ef maður markaði fé annarra manna. Verða þessi Grágásarákvæði eigi hér nánar rakin.

Langflest þessara ákvæða voru tekin upp í Jónsbók, landsleigub. 47 og 48, og eru enn þann dag í dag gildandi lög um mörk. Þessi gömlu lögbókarákvæði eru að ýmsu leyti ófullnægjandi. Þar vantar ýmis nauðsynleg fyrirmæli um mörk og markaréttindi. Til dæmis eru þar engin ákvæði um markaskrár. Er þó ugglaut langt síðan farið var að skrá mörkin. Má sjá, að það hefur verið farið að gera á síðari hluta 13. aldar. Hefur sennilega hver hreppur haft sína skrá til að byrja með. En frá því um miðja 19. öld hefur markaskrá verið prentuð fyrir hverja sýslu á hæfilegum fresti. Úr vöntun lagafyrirmæla hefur verið reynt að bæta í sumum fjallskilareglugerðum, en þar hefur verið kveðið á um ýmis atriði, er að þessu lúta. Margar fjallskilareglugerðir hafa hins vegar alveg gengið fram hjá að setja um þessi efni nokkur fyrirmæli. Og almenn lög hafa ekki verið sett um þetta efni til þessa, þrátt fyrir nokkra

viðleitni í þá átt. Eins og tekið er fram í hinum almennu athugasemdum, þótti rétt að fella almenn ákvæði, sem hér að lúta, inn í þessa löggjöf um fjallskil og afréttarmálefni, en heimila jafnframt, að í fjallskilasamþykktir séu sett sérstök ákvæði um tiltekin atriði. Ákvæði þessa kafla um mörk og markaskrár eru að mestu sniðin eftir hinum fornu Jónsbókarákvæðum og fyrirmælum hinna einstöku fjallskilareglugerða. Þó eru þar nokkur nýmæli, og eru þau upp tekin eftir tillögum fróðra manna um þessi málefni.